

Intergenerationele rechtvaardigheid

Een overzicht van de belangrijkste theorieën¹

Axel Gosseries*

1. Inleiding

Al jaren worden we geconfronteerd met de bedreiging van ons milieu en de uitputting van natuurlijke hulpbronnen. Dit blijken zelfs belangrijke factoren in de ondergang van bepaalde beschavingen. Zo is een van de verklaringen voor het verdwijnen van de cultuur van de Paaseilanden de uitputting van natuurlijke hulpbronnen.² Loodvervuiling, een eeuwenoud probleem, zou de ondergang van Rome versneld hebben.³ Ook wij blijven afhankelijk van dat milieu en die natuurlijke hulpbronnen, ondanks de technologische vooruitgang. De omvang en aard van de problemen zijn met de tijd geëvolueerd. Onze filosofische rechtvaardigheidstheorieën kunnen echter verbazend weinig normatieve antwoorden bieden op deze kwesties. Langetermijnproblemen, vervuiling en externaliteiten vormen een bijzondere uitdaging bij het opstellen van rechtvaardige regels voor individueel gedrag en sociale organisatie. Tegelijkertijd duiken in het politieke en wetenschappelijke debat steeds nieuwe concepten op, zoals ‘duurzame ontwikkeling’, ‘ecologische schuld’, ‘negatieve groei’ of ‘ecologische voetafdruk’.⁴ Elk van deze concepten opent een nieuw mogelijk perspectief op de aard van het normatieve project. Wel moeten ze eerst hertaald worden naar de eigen taal van elke rechtvaardigheidstheorie, zodat het mogelijk wordt ecologische en energievraagstukken te verbinden met de andere maatschappelijke uitdagingen die tegelijkertijd spelen.

De idee van duurzame ontwikkeling is verbazingwekkend succesvol. De nood aan intergenerationele rechtvaardigheid vormt er ontegensprekelijk een sleutelcomponent van. Volgens de meest populaire definitie is een duurzame ontwikkeling er namelijk een die “beantwoordt aan noden van het heden zonder de mogelijkheden te schaden van toekomstige generaties om aan de hunne te beantwoorden.”⁵ Vergeleken met de

* Axel GOSSERIES is onderzoeker bij het Fonds de la Recherche Scientifique en docent aan de Faculteit Filosofie (ISP) en de Chaire Hoover d’Ethique Economique et Sociale van de Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve).

E-mail: axel.gosseries@uclouvain.be

uitgewerkte rechtvaardigheidstheorieën op andere gebieden wordt in debatten over duurzaamheid niet grondig genoeg onderzocht wat intergenerationele rechtvaardigheid zou kunnen betekenen.

Tegelijk moeten ook verschillende andere normatieve dimensies mee overwogen worden om ecologische vragen volledig te behandelen. Ten eerste zijn ook de vragen rond internationale of intersoortelijke rechtvaardigheid cruciaal. Maar ook de kwesties van plaatselijke rechtvaardigheid of genderrechtvaardigheid zijn niet te verwaarlozen. Voor bepaalde ecologische kwesties hebben deze aspecten meer praktisch belang of zijn ze conceptueel uitdagender dan de intergenerationele dimensie op zichzelf.

Bovendien moeten we bij het nadenken over duurzaamheid een duidelijk onderscheid maken tussen twee vragen: ‘moet het blijven duren, en zo ja, waarom?’ en ‘aangezien het waarschijnlijk blijft duren, hoe zorgen we dat dat op een rechtvaardige manier gebeurt?’ Je kan op de tweede vraag antwoorden zonder een standpunt in te nemen over de eerste. Dit is geen ontkenning van het belang van nadenken over de mogelijkheid dat we allemaal beslissen geen kinderen meer te nemen. Een dergelijke hypothese brengt meerdere vragen naar boven, zoals de vraag of het vrijwillig laten eindigen van de menselijke soort een immorele daad is. Op dit vlak wordt vaak verwezen naar de ideeën van Hans Jonas, ook al slagen ze er volgens mij niet in die immoraliteit overtuigend te argumenteren.⁶ Bovendien zou die hypothetische algemene weigering om kinderen te krijgen ons ook tot de ‘laatste mensen’ maken, wat uitnodigt om na te denken over het morele statuut van niet-menselijke levende wezens.⁷

We moeten ons dus bewust blijven van de grenzen van de intergenerationele dimensie en er geen problemen in onderbrengen die beter vanuit andere invalshoeken geanalyseerd worden. Bovendien moeten we binnen de intergenerationele dimensie de voorgestelde aanpak van ecologische kwesties vergelijken met de aanpak van andere kwesties van intergenerationele rechtvaardigheid, zoals het beheer van de staatsschuld, de financiering van de pensioenen of de overdracht van een taal. Dit artikel wil aantonen dat intergenerationele rechtvaardigheid op verschillende manieren kan geïnterpreteerd worden en dat sommige daarvan beter verdedigbaar zijn dan andere. Het wil ook duidelijk maken waarom de duurzame ontwikkeling van het Brundtland rapport (WCED: 1987) twee belangrijke vormen van intergenerationele onrechtvaardigheid – die we verderop zullen bespreken – niet kan uitsluiten. Het is aan de lezer om te onderzoeken of zijn intergenerationele rechtvaardigheidsintuïties overeenkomen met de intuïties die hij zou verdedigen voor gelijkaardige problemen in het strikt intragenerationele domein.

---

2. *Werktuigen*

Door de omvang van de ecologische vragen is het verleidelijk om meteen te veronderstellen dat het gaat om ongeziene conceptuele uitdagingen die een volledige herziening van onze algemene rechtvaardigheidstheorieën vragen. We kunnen deze mogelijkheid inderdaad niet uitsluiten. Ik vertrek echter van de omgekeerde veronderstelling: eerst proberen we de beschikbare conceptuele werktuigen uit en daarna kijken we of er iets overblijft dat nieuwe concepten nodig maakt. Of met een analogie: voordat we neologismen of een nieuwe taal gaan uitvinden, kijken we best eerst of er nog geen geduldig door generaties sprekers opgebouwde taal – hier een rechtvaardigheidstheorie – bestaat met een toereikende woordenschat voor de vragen die spelen.

Er bestaan verschillende manieren om een leek enigszins intuïtief in te leiden in de vraagstukken van intergenerationele rechtvaardigheid. Eén daarvan is verwijzen naar gebruiksregels voor gemeenschappelijke ruimtes met opeenvolgende gebruikers. Denk bijvoorbeeld aan de metafoor van de onbewoonde berghut. De regels die vaak worden opgehangen in dergelijke hutten kunnen dienen als uitgangspunt voor algemene theorieën. Vergelijk bijvoorbeeld: “gelieve deze plaats netjes achter te laten”, “... in de staat waarin u die zelf zou willen vinden” of “... in dezelfde staat als bij uw aankomst”. Deze drie aanzetten tot intergenerationele rechtvaardigheidstheorieën verschillen in logica en inhoud.

Een andere mogelijke inleiding is de aard van onze intergenerationele verplichtingen bekijken vanuit concepten uit het privaatrecht, vooral de idee van eigendom en specifieke soorten contracten. Denk bijvoorbeeld aan het bekende Indiaanse gezegde: “Behandel de Aarde goed: je hebt haar niet gekregen van je ouders, maar ze is je toevertrouwd door je kinderen. We erven de Aarde niet van onze voorouders, we lenen haar van onze kinderen.” Deze uitspraak verwijst naar een leningscontract waarbij de volgende generatie iets uitleent aan de huidige. Dit is niet de enige mogelijke uitwerking. Burke verwijst naar de idee van een partnerschap “tussen degenen die leven, degenen die dood zijn en degenen die nog geboren moeten worden”.⁸ De grondwet van Pennsylvania gebruikt de idee van ‘gemeenschappelijk bezit’.⁹ Locke verwijst naar de idee van ‘gedeeld bezit bij overlapping’.¹⁰ De Japanse grondwet gebruikt het concept van een intergenerationele trust.¹¹ Jefferson stelde dat “het vruchtgebruik van de aarde behoort aan de levenden”.¹² Jaurès werkte zelfs een concept uit van ‘eeuwigduurende hypotheek’.¹³ Een grondigere analyse van de mogelijkheden en beperkingen van elk van deze voorstellen kan leerrijk zijn. Toch blijft het ook na een dergelijke

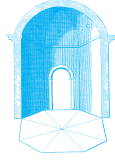

conceptuele verheldering nuttig om de bevindingen te hertalen naar de specifieke taal van algemene rechtvaardigheidstheorieën.

De metafoer van de berg hut en de analogie met verschillende soorten contracten of eigendomsverdelingen vormen interessante inleidingen in het onderwerp. Toch bieden ze slechts een gedeeltelijke verheldering. Onze aanpak zal daarom wat anders opgebouwd worden. We zullen verschillende filosofische rechtvaardigheidstheorieën vergelijken op twee vlakken. Ten eerste interesseert mij hier alleen de grootte van het pakket dat wordt doorgegeven aan de volgende generatie, niet de samenstelling ervan. Dit pakket bestaat uit elementen die een kapitaal vormen in de brede zin: niet alleen materieel, maar ook technologisch, institutioneel, ecologisch, cultureel, relationeel, etc. We zullen dus een tabel opstellen die de kernideeën van elke theorie samenvat volgens twee concepten: een positieve of een negatieve spaarquote tussen generaties.¹⁴ Tussen generaties spreken we van een positieve spaarquote wanneer een generatie aan de volgende een kapitaal (in de brede zin van het woord) doorgeeft dat groter is dan dat wat ze zelf van de voorgaande generatie ontvangen heeft. Omgekeerd spreken we van negatieve spaarquote wanneer een generatie minder doorgeeft aan de volgende dan ze zelf ontvangen heeft. Vervolgens verbinden we deze twee concepten, positieve en negatieve spaarquote, met drie modaliteiten: toelating, verbod en verplichting.

Deze aanpak kan tegelijk hopeloos simplistisch en overdreven kwantitatief lijken. Met een positieve en negatieve spaarquote wil ik nochtans, naast verwijzen naar een breed begrip van 'kapitaal', in de eerste plaats de verschillende rechtvaardigheidstheorieën onderling vergelijken qua logica en praktische implicaties. Mijn keuze wil ook de mogelijkheid of het belang niet ontkennen van reflectie over de inhoud van het pakket dat doorgegeven wordt tussen generaties. Hiervoor moet niet alleen het gewicht van ecologische belangen vergeleken worden met dat van andere belangen, zoals het doorgeven van speciale culturen of het bewaren van solidariteitsmechanismen. Ook binnen de ecologische vragen moeten we afwegen tussen stuwdammen die groene energie produceren en bedreigde diersoorten, tussen gebieden ongerept laten en menselijke interventie om bepaalde soorten te redden, etc.¹⁵

Tenslotte nog twee opmerkingen. Aan de ene kant is deze bijdrage bedoeld als een theoretisch overzicht, geen gedetailleerd onderzoek van toegepaste intergenerationele rechtvaardigheidskwesties zoals een wereldmaximum voor CO²-uitstoot vastleggen, de instandhouding van biodiversiteit rechtvaardigen of een financieringsmethode zoeken voor het ontmantelen van onze kerncentrales.¹⁶ Aan de andere kant stelt intergenerationele rechtvaardigheid ook de vraag naar onze verplichtingen tegenover

vorige generaties. Deze dimensie, die we hier ook niet aansnijden, speelt op verschillende niveaus, ook binnen sommige theorieën die hieronder uiteengezet worden. Ze is bovendien buitengewoon belangrijk voor specifieke ecologische vragen, bijvoorbeeld of we vroegere CO²-uitstoot moeten meerekenen bij het verdelen van de huidige verplichting tot uitstootvermindering.¹⁷ Maar laat ons nu tot de zaak zelf overgaan.

3. Indirecte wederkerigheid

Een eerste theorie, vooral besproken door Brian Barry, is die van de indirecte wederkerigheid.¹⁸ De idee van wederkerigheid vooronderstelt dat wie dat kan, aan anderen moet teruggeven wat hij zelf gekregen heeft. In het geval van intergenerationele rechtvaardigheid lijkt wederkerigheid sociaal een breed draagvlak te hebben.¹⁹ De versie van ‘wederkerigheid in neergaande afstammingslijn’ is te herleiden tot twee maximes. Het eerste legt uit waaróm we verplichtingen hebben ten opzichte van de volgende generatie: omdat we iets gekregen hebben van onze ouders moeten we op onze beurt iets doorgeven aan de generatie van onze kinderen. Deze intuïtie kan uitgelegd worden in termen van eigendom of rechtstreeks als wederkerigheid voor een door onze ouders geleverde inspanning. Maar ze verschilt bijvoorbeeld van de idee dat we onze kinderen iets schuldig zijn omdat we eigenlijk gewoon lenen wat hen al toebehoort. Ze verschilt ook van de egalitaire logica, zoals we zullen zien. Het tweede maxime bepaalt de inhoud van onze verplichtingen tegenover de volgende generatie. Dat geeft ons het volgende:

Wederkerigheid in neergaande afstammingslijn

Rechtvaardigingsmaxime: De huidige generatie heeft een schuld tegenover de volgende omdat ze iets gekregen heeft van de vorige.

Inhoudelijk maxime: De huidige generatie moet aan de volgende een kapitaal doorgeven dat minstens gelijkwaardig is met wat ze zelf gekregen heeft van de vorige.

Voor wie rechtvaardigheid en wederkerigheid met elkaar verbindt, is indirecte wederkerigheid een krachtig idee. Het kan verplichtingen rechtvaardigen ten opzichte van mensen die ons nog niets gegeven hebben en die ons in de toekomst misschien minder zullen geven dan wij hen gegeven hebben. Bij directe wederkerigheid krijgt de oorspronkelijke gever zijn inzet terug, terwijl bij indirecte wederkerigheid een derde persoon – hier de volgende generatie – iets krijgt in plaats van de oorspronkelijke gever – hier de vorige generatie – en zo voor een keten van verplichtingen zorgt.

Een eenmalige gift op zich geeft uiteraard geen plicht tot wederkerigheid. Een algemeen gebrek aan wederkerigheid zou echter voor een moreel probleem zorgen, omdat zo'n generatie een vrijbouter zou zijn, een zwartrijder op de intergenerationale trein, iemand die zonder wederdienst profiteert van de opofferingen van al de eerdere generaties.

Met welke moeilijkheden wordt indirecte wederkerigheid in neergaande lijn geconfronteerd? Ten eerste, als we de verplichting tegenover de derde partij gekoppeld willen houden aan de schuld tegenover de oorspronkelijke gever, veronderstelt het rechtvaardigingsmaxime dat wij verplichtingen hebben tegenover de vorige generaties, dus tegenover de overledenen. Die verplichtingen zijn eigenlijk de oorsprong van onze verplichtingen aan de volgende generatie. Een staat die zijn politiek van duurzame ontwikkeling rechtvaardigt vanuit verplichtingen tegenover de overledenen botst echter met de liberale neutraliteitsvereiste wat betreft metafysische opvattingen en visies op het goede leven. Verplichtingen ten opzichte van de overledenen zijn alleen betekenisvol als die overledenen bestaan op een moreel relevante manier. Deze stelling wordt echter helemaal niet door iedereen onderschreven.²⁰

Daarnaast kan het maxime de intergenerationale verplichtingen van een (hypothetische) eerste generatie niet rechtvaardigen, omdat zo'n generatie per definitie niets gekregen heeft van een voorgaande. Hoe verdedig je dat het een probleem was als de eerste generatie dadelijk al een belangrijk deel van haar kapitaal had verkwist? Bovendien kan je elke generatie als 'eerste generatie' beschouwen voor de goederen die ze zelf (uit)gevonden heeft. Op dat moment wordt duidelijk dat dit probleem wel degelijk praktische implicaties heeft.

Er zijn nog meer vermeldenswaardige problemen, zoals de moeilijkheden met het inhoudelijke maxime wanneer het bevolkingsaantal verandert. Bovendien is indirecte wederkerigheid in neergaande afstammingslijn niet de enige mogelijke vorm van wederkerigheid in het intergenerationale domein. Voor de volledigheid vermelden we hier ook indirecte wederkerigheid in opgaande lijn, relevant voor bijvoorbeeld de logica van het omslagstelsel van pensioenen, en dubbele wederkerigheid met directe wederkerigheid tussen generaties. Deze twee alternatieve vormen van intergenerationale wederkerigheid zijn echter niet direct relevant voor de ecologische problematiek die we hier bekijken.²¹

In ieder geval is het vooral belangrijk om na te gaan of indirecte wederkerigheid onze rechtvaardigheidsintuïties werkelijk weerspiegelt, zowel intergeneratieel als binnen een algemene rechtvaardigheidstheorie. De eenvoudigste manier om dat te doen is de idee van wederkerigheid uitproberen in een intragenerationele context.

Neem bijvoorbeeld iemand met meerdere aangeboren handicaps. Laten we ervan uitgaan dat hij ons minder zal geven dan wij als samenleving aan hem geven – wat de waarde van zijn gezelschap niet ontkent. Bij zo'n voorbeeld zien we goed wat de beperkingen zijn van de idee van wederkerigheid. Voelen we ons, qua rechtvaardiging, verplicht om voor deze afhankelijke persoon te zorgen omdat hij (of iemand anders) ons iets heeft gegeven (of zal geven)? Het antwoord is voor velen van ons waarschijnlijk ontkennend. En inhoudelijk, moet ik de omvang van wat ik die gehandicapte persoon verplicht ben, laten afhangen van wat hij me teruggeeft? Ook hier zal het antwoord ontkennend zijn voor velen van ons. Bovenop de vermelde problemen met interne consistentie, lijkt voor de meesten van ons de idee van wederkerigheid dus niet ten volle recht te doen aan onze rechtvaardigheidsintuïties in het algemeen en binnen het intergenerationele domein in het bijzonder.

4. *Wederzijds voordeel*

De idee van wederzijds voordeel is verwant met die van wederkerigheid, ook al zijn deze ideeën verschillend qua rechtvaardigende logica voor de verplichtingen en qua vereisten zelf, zoals bijvoorbeeld het waarborgen van de beloofde transfers. Om kort te zijn, een rechtvaardigheidstheorie die gebaseerd is op de idee van wederzijds voordeel moet aantonen dat een 'rationeel' handelende persoon – in de zin van 'louter begaan met zijn persoonlijk belang' – er voordeel heeft bij zich aan te sluiten bij een gemeenschappelijke onderneming en zich te onderwerpen aan bepaalde regels van het sociale leven. Hier moet worden aangetoond dat het rationeel is (in de enge zin) om rechtvaardig te zijn, en rechtvaardigheidsregels moeten worden onderbouwd met behulp van die rationaliteit (ook in de enge zin). We moeten dus bewijzen dat de samenwerking tussen individuen voordelen kan opleveren waar ieder van ons de netto begunstigde van kan zijn.

Hoe kan die idee van samenwerking vertaald worden naar een intergenerationele context? Een centrale moeilijkheid in dit opzicht is het overlappen van generaties.²² Het feit dat veel generaties niet gelijktijdig leven, zelfs niet tijdelijk, vormt een uitdaging op twee vlakken. Kunnen de voordelen van de samenwerking ten eerste wel wederzijds zijn? Want als er wel voordelen zijn maar die slechts bepaalde generaties bevoordelen, zodat andere netto bijdragen, kan een theorie van wederzijds voordeel niet rechtvaardigen dat alle generaties zo'n gemeenschappelijke rechtvaardigheidsregel moeten volgen. Om die vraag te beantwoorden, moeten we ons afvragen in hoeverre de mogelijkheid van het doorgeven in neergaande afstammingslijn – van een

generatie naar de volgende – en in opgaande lijn – van een generatie naar de vorige – afhangt van het overlappen van die generaties. Bovendien moet het voordeel niet alleen wederzijds kunnen zijn, maar hebben we ook de garantie nodig dat de samenwerkingsregel door elke generatie wordt gerespecteerd. De niet-gelijktijdigheid van talrijke generaties ondergraaft ook de mogelijkheid om een overdrachtsregel van bovenaf op te leggen. We moeten dus nagaan in hoeverre de dreiging van sanctie in opgaande of neergaande lijn geloofwaardig kan blijven zonder die intergenerationele overlapping.

Bij deze dubbele uitdaging komt nog een derde vraag: stel dat je een intergenerationeel model kan opstellen dat dit dubbele probleem oplost, dan nog moet je nagaan wat dat impliceert voor onze vraag van de juiste spaarquote. Het zou misschien perfect rationeel kunnen zijn voor elke generatie om een regel te volgen die nochtans de staat van onze natuurlijke hulpbronnen steeds meer aantast. Over deze derde vraag wordt volop gediscussieerd²³ en heldere conclusies zijn er nog niet.²⁴ Wel duidelijk is dat een serieuze poging om een rechtvaardigheidstheorie uit te werken vanuit wederzijds voordeel ook een grondig onderzoek van dit soort problemen impliceert.

5. Utilitarisme

Laten we nu een volkomen andere theorie onderzoeken: het utilitarisme. Kenmerkend zijn niet alleen de begaanheid met het welzijn van personen (*utilitas* in het Latijn), maar vooral de idee dat een rechtvaardige organisatie van de samenleving het totale welzijn van haar leden maximaliseert. Daarom spreken we van een aggregatieve theorie. Er zijn allerlei onterechte redenen om het utilitarisme te bekritisieren, maar het is wel correct dat deze rechtvaardigheidstheorie zich niet in de eerste plaats bezighoudt met de verdeling van het welzijn tussen de leden van de samenleving. De grootte van de welzijnstaart van de samenleving als geheel is belangrijk, niet de relatieve grootte van het taartstuk dat elk lid van de samenleving krijgt. Vandaar dat als het opofferen van het welzijn van enkelen – bijvoorbeeld door slavernij – het mogelijk zou maken om het welzijn van de samenleving als geheel te maximaliseren – doordat een groot deel van de samenleving daarbij gebaat was – deze politiek in bepaalde omstandigheden door utilitaristen zou kunnen verdedigd worden. Meer dan andere rechtvaardigheidstheorieën kan deze theorie dus mogelijk leiden tot slachtoffers, ook al doet ze in haar meer uitgewerkte versies hard haar best om dergelijke tegenintuïtieve gevolgen te voorkomen.

Vanuit dit perspectief is binnen het intergenerationele kader één feit belangrijk. Als we vandaag een deel van ons kapitaal niet opgebruiken maar verstandig investeren,

hebben we in een min of meer nabije toekomst meer kapitaal om te consumeren. Denk aan een zak graan die ofwel meteen opgebruikt kan worden, ofwel gezaaid om het volume in graan te vermenigvuldigen. Voor een utilitarist is kapitaal opbouwen (in de generationele betekenis) dus niet alleen toegestaan, het is zelfs verplicht, omdat de grootte van de intergenerationele welzijnstaart moet worden gemaximaliseerd. Dit betekent dat de eerste generaties in de geschiedenis de buikriem moeten aanhalen voor investeringen voor de volgende generaties. Merk op dat de hier centrale idee van productieve investering niet afhangt van het aantal generaties dat zal volgen, maar van het feit op zich dat ze na ons komen.

Dit resultaat, dat de eerste generaties in zekere zin opoffert, wordt nog versterkt door twee onafhankelijke factoren. Aan de ene kant is het realistisch om een zeker intergenerationeel altruïsme te verwachten, gedeeltelijk doordat de opeenvolging van generaties samenhangt met biologische ouder-kindrelaties die onvermijdelijk voor een bepaalde mate van altruïsme zorgen. Dit altruïsme is waarschijnlijk vanzelf asymmetrisch, namelijk sterker vanuit de ouders naar hun kinderen toe dan omgekeerd. Als je een dergelijk altruïsme in neergaande afstammingslijn mee in rekening neemt, wordt bovenop de spaarplicht nog extra gespaard – volledig vrijwillig deze keer. Met andere woorden, altruïsme in neergaande lijn kan de in het utilitarisme aanwezige neiging tot generationeel sparen nog versterken. Dit leidt nochtans niet automatisch tot een extra welzijnsvoordeel voor latere generaties, tenminste als we aannemen dat de spenders zelf welzijn halen uit hun altruïstische daden. Aan de andere kant wordt de utilitaristische conclusie zorgwekkender wanneer je het aantal volgende generaties als oneindig of toch minstens onbepaald beschouwt. Eén interpretatie van het utilitarisme verplicht ons namelijk tot eindeloze offers, omdat we niet kunnen weten wanneer we mogen stoppen. Een dergelijk offer baat uiteindelijk geen enkele generatie, omdat niemand weet hoeveel generaties er nog na hem komen en iedereen dus verplicht is te sparen.

Utilitaristen erkennen dit probleem. Eigenlijk zijn er ook twee elementen die in de omgekeerde richting wijzen. Een eerste factor die het bereik van de spaarverplichting kan beperken is het dalend marginaal nut, een redelijk plausibel postulaat dat traditioneel ingeroepen wordt door aggregatieve denkers als rechtvaardiging voor hun bezorgdheid over de verdeling van welzijnsniveaus.²⁵ Het idee is dat hoe meer iemand heeft van een bepaald goed, hoe minder bijkomend nut het geeft om nog meer van dit goed te krijgen. Maar belangrijk is vooral de sociale discontovoet, al decennia het onderwerp van belangrijke filosofische debatten,²⁶ die bijvoorbeeld speelt in de recente discussies rond het Stern rapport over de economische kant van

klimaatverandering.²⁷ Bij een positieve koers wordt aan een toekomstige welzijns-eenheid minder waarde toegekend dan aan dezelfde welzijns-eenheid die vandaag geproduceerd wordt. Een dergelijke discontovoet kan een antwoord bieden op verschillende problemen, niet alleen het hoger vermelde offerprobleem. Je kan bijvoorbeeld kiezen om een lagere waarde toe te kennen aan een toekomstige welzijns-eenheid omdat haar reële toekomstige bestaan onzeker is. Een dergelijke zuiver tijdsmatige voorkeur voor het heden wordt echter moreel problematisch bij toepassing op de relaties tussen verschillende individuen, vergeleken met de welzijnsplanning van een individueel bestaan. Maar je kan stellen dat het op dat niveau nog niet meer is dan een – *ad hoc* en inefficiënte – poging de omvang te verminderen van de neiging de eerste generaties op te offeren, een probleem dat eigenlijk het gevolg is van de utilitaire logica zelf.

Zelfs als je het altruïsme in neergaande afstammingslijn buiten beschouwing laat, zorgt een bewustzijn van de productiviteit van (goed geïnvesteerd) kapitaal, gecombineerd met de onbepaaldheid van het aantal toekomstige generaties, dat in de intergenerationele context het utilitarisme kan leiden tot buitengewoon opofferende gevolgen, zelfs als ze worden verzacht door rekening te houden met het afnemende marginale nut en door een sociale discontokoers in te voeren. Dat die gevolgen voor velen van ons onaanvaardbaar lijken, betekent waarschijnlijk dat onze rechtvaardigheidsopvatting een verdelingsgerichte aanpak vereist, naast of in plaats van een aggregatiegerichte.

6. *Lockeaans voorbehoud*

Voordat we het paradigmatische voorbeeld van zo'n distributieve rechtvaardigheidstheorie onderzoeken, het egalitarisme van Rawls, kijken we eerst naar een andere stroming, deze keer neo-lockeaans in plaats van neo-hobbesiaans: het libertarisme. De libertarische theorieën delen een gemeenschappelijke logica die zich concentreert rond twee aspecten. Aan de ene kant is er de bepaling en bescherming van het zelfbeschikkingsrecht, aan de andere kant een specifieke kijk op het eigendom van externe hulpbronnen (vergeleken met de interne hulpbronnen die onder het zelfbeschikkingsrecht vallen). Zo beperken libertariërs de mogelijke bemoeienissen door de staat en derden, en beschermen ze de fysieke integriteit en ook bijvoorbeeld het eigendom van talenten van personen. Wat ons hier echter vooral interesseert, is het statuut van externe hulpbronnen. Daarmee samenhangend moeten we bepalen hoe de geërfde goederen te verdelen onder de leden van de samenleving.

Stel dat een eerste generatie de eigendomsrechten van akkerland moet verdelen. Sommige libertariërs zouden de goederen verdelen volgens een regel als ‘wie eerst komt, eerst maalt’, zoals gebeurt binnen verschillende domeinen van onze samenleving, bijvoorbeeld bij intellectuele eigendom. Anderen laten de legitimiteit van een toe-eigening afhangen van een zogenaamd ‘lockeaans’ voorbehoud. Deze twee aanpakken vertrekken van verschillende visies op het initiële patrimoniale statuut van externe hulpbronnen. Voor sommigen, vaak uit het rechtse kamp, behoort de bebouwbare grond initieel aan niemand toe, vandaar de toepassing van de ‘wie eerst komt’ regel. Voor anderen, eerder links gericht, zijn externe hulpbronnen oorspronkelijk collectief bezit, zodat een lockeaans voorbehoud nodig is. Hier speelt de bijkomende moeilijkheid dat een lockeaans voorbehoud op verschillende manieren kan geïnterpreteerd worden. Naast Nozicks visie zijn er ook andere.²⁸ Wat bedoelde Locke eigenlijk toen hij zei dat een initiële toe-eigening legitiem kan zijn “tenminste daar waar genoeg en evenwaardig overblijft voor anderen”?²⁹ Of met een meer directe formulering: “tenminste daar waar evenveel overblijft voor de anderen samen“. Binnen het intergenerationele veld kan dat bijvoorbeeld de formulering van Arneson opleveren: “de blijvende legitimiteit van privébezit, vanuit het standpunt van het zelfbeschikkingsrecht, hangt ervan af of elke opeenvolgende generatie het equivalent geniet van een per capita aandeel van het onverbeterde en onbeschadigde land.”³⁰

Een libertarische theorie die een dergelijk lockeaans voorbehoud wil gebruiken, moet eerst zijn inhoud – ‘evenveel als wat?’ – bepalen en die specifiek toepassen op de intergenerationele context.³¹ Laat ons eens kijken naar drie versies die in het intergenerationele domein passen. De eerste versie: elke generatie moet aan de volgende minstens evenveel (of een equivalent) nalaten als de eerste (prehistorische) generatie zich oorspronkelijk toegeëigend heeft. Als je vindt dat het goederenpakket dat we van de generatie net voor ons geërfd hebben ver de waarde overstijgt van het pakket dat een prehistorische generatie had, is deze formulering echter te beperkt. Ze laat namelijk een negatieve spaarquote toe zolang de aan de volgende generatie doorgegeven hulpbronnen niet minderwaardig zijn aan de hulpbronnen van de (eerste) prehistorische generatie, in termen van productiepotentieel. Deze versie kan bijgevolg op twee manieren verbeterd worden.

De eerste verbetering houdt rekening met de natuurlijke verandering van onze hulpbronnen in de loop van de tijd. Stel dat de generatie voor ons het eerste slachtoffer is van een kleine ijstijd die nog twee generaties duurt. Dit heeft een globaal negatieve impact in termen van bodemproductiviteit, biodiversiteit, etc. Moet de huidige generatie compenseren voor dit door natuurlijke omstandigheden veroorzaakte

verschil tussen de waarde van de prehistorische wereld en de waarde van de huidige wereld? Voor een lockeaan is daar geen reden toe. Het referentiescenario voor zo'n lockeaans voorbehoud is wat de situatie van anderen geweest zou zijn als ik er niet was – in dit geval dus de situatie van om het even welke generatie als ze de eerste was geweest. Een alternatieve formulering lijkt dus nodig: elke generatie moet aan de volgende minstens evenveel nalaten als die zich had kunnen toe-eigenen als ze de eerste generatie was geweest, of beter, evenveel als ze zou erven als geen enkele eerdere generatie een netto verbetering of verslechtering veroorzaakt had.³²

Stel echter dat voorgaande generaties de toestand van de natuurlijke hulpbronnen verslechterd hebben in vergelijking met wat die geweest zou zijn door natuurlijke oorzaken alleen, zonder dat ze gecompenseerd hebben door technologische verbeteringen. Volgens de laatste clausule komt daar een spaarplicht uit voort. Maar waarom moet de huidige generatie compenseren voor een verslechtering waar ze zelf niet verantwoordelijk voor is, zeker niet meer verantwoordelijk dan de door die spaarplicht begunstigde volgende generatie? Omgekeerd, als je vindt dat het geërfde culturele kapitaal het productiepotentieel doet toenemen van de natuurlijke hulpbronnen die de volgende generatie zou erven als er geen voorgaande was, blijkt een dergelijke formulering opnieuw een belangrijke marge van daling van de kapitaalvoorraad toe te staan.

We kunnen het lockeaans voorbehoud nog meer herformuleren: elke generatie moet aan de volgende minstens evenveel nalaten als die zich zou kunnen hebben toe-eigenen als de huidige generatie niet voor een netto verbetering of verslechtering gezorgd had van wat de volgende anders zou krijgen. Deze derde interpretatie houdt niet alleen rekening met de natuurlijke verbetering of verslechtering sinds de prehistorie, maar ook met de opgebouwde vrucht van de fysieke en intellectuele inspanning van de generaties die ons voorafgegaan zijn. We moeten dus alleen nagaan wat de situatie van elke generatie zou zijn, qua externe (natuurlijke en culturele) hulpbronnen, niet bij afwezigheid van alle voorgaande generaties, maar bij afwezigheid van de ene generatie die haar voorafgaat.

In termen van de spaarquote wil dit zeggen dat sparen toegestaan is. Een dergelijke lockeaanse clausule laat echter in geen enkel geval een negatieve spaarquote toe, behalve als het milieu dat de volgende generatie zal erven buiten onze verantwoordelijkheid om verslechterd is tegenover het milieu dat we zelf geërfd hebben. Dit impliceert bijvoorbeeld dat een klimatologische verandering die alleen het gevolg is van uitstoot uit het verleden en die leidt tot een slechter klimaat voor de volgende generatie dan voor ons, toch voor ons geen extra plichten meebrengt.³³ Dit botst

met wat een egalitarist zou verdedigen. Wat de visie van de indirecte wederkerigheid hier zou zijn, is minder duidelijk. In ieder geval draait de discussie binnen het liberalisme vooral om het mogelijke verschil tussen ‘minstens evenveel als wat de prehistorische generatie had’, ‘minstens evenveel als G+1 zou hebben als er geen eerdere generaties waren’ en ‘minstens evenveel als G+1 zou hebben als G er niet was’. De eigenheid van de lockeaanse aanpak is de nadruk op de vraag in welke mate mijn bestaan een ander berooft van iets wat hij anders had kunnen genieten.

7. *Het egalitarisme van Rawls*

In zijn meesterwerk *A Theory of Justice*³⁴ uit 1971 is Rawls zich bewust van de moeilijkheden met het utilitarisme in de intergenerationele context. Maar hij vindt ook dat een minimale verbetering nodig is ten opzichte van de prehistorische omstandigheden, niet alleen omwille van efficiëntie maar ook omwille van rechtvaardigheidsredenen. Hoe kunnen we aan die twee bezorgdheden tegemoetkomen? Door het verdedigen van een ‘tweefasenmodel’ waarin een accumulatiefase en een stabiele fase elkaar opvolgen. Tijdens de accumulatiefase volgt Rawls hetzelfde principe als het utilitarisme, namelijk spaarverplichting. Maar de duur van die fase is beperkt en de logica erachter heeft niets te maken met een maximalisatie van de grootte van de intergenerationele welzijnstaart op zich. Voor Rawls moet de accumulatiefase de opbouw mogelijk maken van een economische welvaart die rechtvaardige instellingen een minimale stabiliteit kan garanderen. Zodra dat doel bereikt wordt, is accumulatie geen verplichting meer en begint de stabiele fase. In deze fase is Rawls’ principe hetzelfde als dat van indirecte wederkerigheid.

Ik ben het met Rawls eens dat een tweefasenmodel nodig is. Ook het verdedigen van spaarplicht tijdens de accumulatiefase lijkt correct.³⁵ Dit is echter niet vanzelfsprekend, omdat een egalitarist als Rawls zo’n spaarplicht mogelijk in tegenspraak vindt met een bezorgdheid om de minstbedeelden. Vanuit dit standpunt is een spaarplicht voor de eerste generaties inderdaad onrechtvaardig, omdat een dergelijke eis leidt tot een intergenerationele wereld waarin de minstbedeelde niet in de best mogelijke situatie verkeert. Een verbod op een negatieve spaarquote zou die consequentie niet hebben. Rawls is zich bewust van dit probleem, maar staat toch op een spaarplicht. Laten we zijn keuze kort proberen te verdedigen.

Zijn theorie is niet alleen egalitair, maar ook liberaal – in een specifieke zin die niet mag worden verward met de gebruikelijke betekenis binnen de Europese politieke context. Ze is liberaal in die zin dat de lotsverbetering van de minstbedeelden wordt

nagestreefd met respect voor de beperkingen die ‘basisvrijheden’ genoemd worden. Met andere woorden, het vrijwaren van die enkele basisvrijheden (zoals fysieke integriteit, vrijheid van meningsuiting etc.) heeft voorrang op het verbeteren van het sociaaleconomische lot van de minstbedeelden. Je kan dus zeggen dat een mogelijk schaden van het egalitaire doel tijdens de accumulatiefase toegelaten wordt omdat het belangrijker is zo snel mogelijk de instituties op te bouwen die de basisvrijheden van personen kunnen beschermen. Als je kan aantonen dat hoe rijker een democratische staat is, bijvoorbeeld in termen van BBP, hoe duurzamer de democratie, dan heb je een empirisch fundament voor de claim dat er voldoende welvaart nodig is voor het oprichten van rechtvaardige instellingen. Ik ben het dus eens met het tweefasenmodel en het principe dat Rawls verdedigt in de accumulatiefase. Toch denk ik dat een kansegalitarist – een voorstander van gelijke kansen – een ander principe moet verdedigen in de stabiele fase. Welk principe?

8. Het egalitarisme herdacht

Rawls lijkt de vereisten van het egalitarisme niet volledig recht te doen in de stabiele fase. Aan de eis tot behoud van de kapitaalvoorraad lijkt namelijk ook een spaarverbod toegevoegd te moeten worden. Dit kan op het eerste zicht absurd lijken. Wat zou er onrechtvaardig aan zijn dat ouders vrijwillig de buikriem aanhalen om hun kinderen te verzekeren van een beter bestaan dan ze zelf hebben gehad? Tegenover wie zou dat onrechtvaardig zijn? Het antwoord is: tegenover de minstbedeelden van de generatie van die ouders. Stel dat een generatie verwacht dat ze tegen haar einde aan de volgende generatie een surplus zal hebben overgedragen vergeleken met wat ze zelf ontvangen heeft. Ik stel hier dat dit surplus niet ten goede moet komen aan de volgende generatie als geheel, maar aan de minstbedeelde leden van de huidige generatie. Meer overdragen naar de toekomst betekent het lot van de minstbedeelden in het heden opofferen. Alleen als elke generatie zich houdt aan een verbod op sparen gecombineerd met een behoud van de kapitaalvoorraad, zullen in die intergenerationale wereld de minstbedeelden, van welke generatie dan ook, beter af zijn dan in een anders georganiseerde wereld. Zeker, als dit overschot overgedragen werd aan de volgende generatie zou het ook ten goede kunnen komen aan haar minstbedeelden. Maar we moeten oppassen dat de minstbedeelden van onze eigen generatie niet in een slechtere situatie terechtkomen dan de minstbedeelden van de volgende generatie.

We kunnen dit op het eerste zicht tegenintuïtieve principe hier niet gedetailleerd bespreken.³⁶ Maar ik wil wel benadrukken dat deze aanpak, die de idee van groei niet

helemaal uitsluit,³⁷ grondig verschilt van andere zogenaamde antigroei-argumentaties.³⁸ Laten we er vier vermelden die allemaal verschillen van de hier verdedigde argumentatie. Een eerste stelt dat groei onrechtvaardig is voor zover het de ongelijkheden op internationaal vlak doet toenemen. Een tweede benadrukt dat als de staat een politiek van groeistimulering volgt, dit in strijd is met de idee van de neutraliteit van de staat op vlak van de verschillende opvattingen van het goede leven.³⁹ Een derde vindt dat groei nutteloos is, zelfs contraproductief, voor opvattingen van het goede leven die echt van waarde zijn. En een vierde is van oordeel dat groei, voor zover het massaal fysieke hulpbronnen vereist, niet houdbaar is aan het huidige tempo. Elk van deze argumentaties verdient grondiger onderzoek, zowel qua feitelijke uitgangspunten als qua normatieve overtuigingskracht. Ik wil echter benadrukken dat het hier uitgewerkte intergenerationele egalitarisme een andere argumentatie biedt dan de voorgaande, ook al verwijst het net zoals de eerste twee antigroei-argumentaties naar rechtvaardigheid.

We zien nu waar de conclusies van een egalitaire theorie in de stabiele fase verschillen van die van bijvoorbeeld de indirecte wederkerigheidstheorie. Ook vanuit een ander belangrijk perspectief zien we een verschil. Stel dat in de toekomst een natuurlijk fenomeen, bijvoorbeeld een aardbeving, het lot van de volgende generatie negatief zal beïnvloeden. Intragenerationeel gezien vraagt een verwoestende aardbeving van de niet-getroffenen compensatiemaatregelen die zoveel mogelijk de gevolgen verzachten voor wie getroffen is door een ramp waar hij niet verantwoordelijk voor is. Een kansegalitarist vindt dat toevallige, uit de omstandigheden voortkomende nadelen gecompenseerd moeten worden door de rest van de samenleving. Een aangeboren handicap of een moedertaal zijn voorbeelden van dergelijke omstandigheden. Als nadelen echter het gevolg zijn van iemands keuze, zal de gelijke kansen positie stellen dat degene die de keuze gemaakt heeft in principe de kosten ervan moet dragen. Denk maar aan de Franse discussie of bij gevaarlijke bergsporten de plaatselijke gemeenschappen moeten opdraaien voor de kosten van de hulpdiensten, of het Oostenrijkse debat of de ziekenhuiskosten van jongeren in een alcoholcoma moeten gedekt worden door het ziekenfonds. Een egalitarist zou dergelijke voorbeelden waarschijnlijk beschouwen als gevolgen van een persoonlijke keuze en dus stellen dat de samenleving niet verplicht is deze kosten te dragen.⁴⁰

Hoe vertalen we dit verschil tussen keuze en omstandigheden naar het intergenerationele domein? Laten we ons voorbeeld nog eens bekijken. Stel dat we dergelijke aardbevingen zouden kunnen voorspellen en daardoor wisten dat de generatie na ons zwaar getroffen zou worden en wij helemaal niet, dan zouden we een spaarplicht

hebben om te zorgen dat de volgende generatie door die aardbevingen niet in een slechtere situatie terecht komt dan de onze. Deze spaarplicht volgt een heel andere logica dan die van het utilitarisme of die van de accumulatiefase van de egalitaire theorie. Nog belangrijker, voor de indirecte wederkerigheidsaanpak lijkt het zelfs onmogelijk ons ooit te verplichten meer door te geven dan we zelf geërfd hebben.

9. Brundtlands sufficiëntisme

Nu zijn we dus goed uitgerust om aan te tonen dat Brundtlands definitie van duurzame ontwikkeling niet genoeg waarborg biedt voor intergenerationele rechtvaardigheid. Zoals hoger geciteerd, wordt een ontwikkeling er duurzaam genoemd als die “beantwoordt aan noden van het heden zonder de mogelijkheden te schaden van toekomstige generaties om aan de hunne te beantwoorden.”⁴¹ Vergelijk deze formulering met Daly’s visie dat “de basisnoden van het heden altijd moeten voorgaan op de basisnoden van de toekomst en de basisnoden van de toekomst moeten voorgaan op de extravagante luxe van het heden.”⁴² De verwijzing naar ‘noden’ bij Brundtland kan begrepen worden in brede of enge zin. Mij lijkt de meest adequate interpretatie die van ‘basisbehoeften’. Maar zelfs bij een bredere interpretatie blijft in een dergelijke definitie de idee bestaan dat zodra in iedereen noden voorzien is, rechtvaardigheid geen verdere herverdeling vereist. Als in alle basisbehoeften voorzien is, zorgt dit ‘sufficiëntisme’ bijvoorbeeld niet dat iemand die door een aangeboren handicap een vinger minder heeft dan anderen maar desondanks nog in zijn basisnoden kan voorzien, gecompenseerd wordt.

Voor een kansegalitarist laat het sufficiëntisme van Brundtland dus een dubbele onrechtvaardigheid bestaan. Aan de ene kant laat het een mogelijk omvangrijke daling van de kapitaalvoorraad toe zolang die niet botst met de mogelijkheid van de volgende generatie om in zijn eigen noden te voorzien. Aan de andere kant staat het generatieneel sparen toe zolang dat niet botst met de mogelijkheid van alle leden van de huidige generatie om in hun eigen noden te voorzien. Dit laatste gaat in tegen de egalitaire visie dat sparen verboden moet worden omwille van de minstbedeelden van onze eigen generatie.

Laten we duidelijk stellen dat dit geen interne kritiek vormt van de theorie van Brundtland. Als we er de ruimte voor hadden, zouden we bovendien veel gedetailleerder kunnen proberen aantonen hoeveel alternatieve interpretaties de tekst van Brundtland waarschijnlijk toelaat. Hoe dan ook, belangrijk is hier dat als je de gelijke kansen theorie de meest rechtvaardige vindt voor intragenerationele vragen, er geen

enkele reden is om die theorie op te geven bij intergenerationele vragen. Voor egalitaristen is Brundtlands theorie dus insufficiënt.

10. Conclusie

Deze korte tekst berust op een reeks vereenvoudigingen. We hebben ons bijvoorbeeld niet verdiept in de samenstelling van het goederenpakket dat doorgegeven wordt, zoals de vraag of je de verloren aardolie of biodiversiteit kan vervangen door snelwegen of culturele verworvenheden. We hebben ons alleen in het algemeen beziggehouden met rechtvaardige intergenerationele overdracht, gebaseerd op twee categorieën (een positieve of negatieve spaarquote) en drie modaliteiten (verbod, toestemming, verplichting). Toch hebben we met dit overzicht twee belangrijke punten kunnen belichten. Door vanuit zo'n sterk vereenvoudigd kader te vertrekken is het ten eerste mogelijk om de erg verschillende operationele principes te onderscheiden. We zien bijvoorbeeld dat zowel utilitaristen als egalitaristen een generationele spaarplicht in de accumulatiefase (en bepaalde beperkte gevallen in de stabiele fase) voorstaan, ook al is dat om volkomen verschillende redenen. We merken ook dat de mogelijkheid van een spaarverbod in de stabiele fase serieus genomen moet worden door egalitaristen. Verder wijs ik op de verschillen tussen het verbod op een negatieve spaarquote binnen de lockeaanse en de sufficiëntisme aanpak. Ten tweede wordt nu duidelijk dat de standaardaanpak van duurzame ontwikkeling zoals Brundtland die ziet, zeker niet de enige mogelijke is. Ze is voor een egalitarist zelfs duidelijk problematisch op twee vlakken.

	Positieve spaarquote	Negatieve spaarquote
Indirecte wederkerigheid	Toegelaten	Verboden
Utilitarisme	Verplicht	Verboden
Lockeaans voorbehoud	Toegelaten	Verboden, behalve...
Egalitarisme van Rawls	Fase 1: verplicht Fase 2: toegelaten	Verboden
Kansegalitarisme	Fase 1: verplicht Fase 2: verboden, behalve...	Fase 1: verboden Fase 2: verboden, behalve...
Brundtlands sufficiëntisme	Toegelaten, behalve...	Toegelaten, behalve...

Fig.: overzicht van de verschillende theorieën van intergenerationele rechtvaardigheid

Deze rechtvaardigheidstheorieën leveren ons niet alleen de werktuigen om verschillende denklijnen te volgen, maar ook om intergenerationele rechtvaardigheid te zien door de lens van verschillende logica's die, grondig bekeken, verschillende implicaties kunnen hebben. Dat is vooral het geval wanneer de hier gebruikte vereenvoudiging met andere variabelen aangevuld wordt om de werkelijkheid meer te benaderen. Deze theorieën kunnen bijvoorbeeld verschillend omgaan met bevolkingsfluctuaties, waarbij de indirecte wederkerigheid waarschijnlijk het meest kenmerkende voorbeeld is. Voor bepaalde theorieën beïnvloedt een demografische verandering hoeveel we aan de volgende generatie moeten doorgeven, terwijl het voor andere niets uitmaakt. Op dezelfde manier beïnvloedt het belang van intergenerationeel altruïsme in neergaande afstammingslijn onze verplichtingen tegenover de volgende generatie in functie van de aangenomen theorie. Ook het al dan niet overlappen van generaties is belangrijker voor bepaalde aanpakken dan voor andere, vooral voor de theorieën van wederzijds voordeel. In hoeverre een voorgaande generatie aan zijn eigen plicht voldaan heeft, zal ook in verschillende mate de plicht beïnvloeden die elke theorie aan de huidige generatie oplegt. Het is in dat opzicht interessant hoe het libertarisme de mogelijkheid voorziet dat een vorige generatie zijn intergenerationele plicht niet vervult en hoe een egalitaire theorie rekening houdt met het risico dat een volgende generatie zijn intergenerationele plicht niet zal vervullen.

Zoals we zien, zorgt het grondig doordenken van de standaard rechtvaardigheidstheorieën voor meer helderheid in de mogelijke aanpakken van de intergenerationele kwestie. Maar er blijft duidelijk nog een hele weg af te leggen voordat we de grenzen van onze verplichtingen precies afgebakend hebben en de geschikte instellingen hebben opgericht om ze op te leggen.

Noten

1. Deze tekst is in het Frans verschenen onder de titel "Les théories de la justice intergénérationnelle: Synopsis à l'usage des durabilistes pressés" en vertaald door Veerle Achten. Het is een grondig herwerkte versie van "The Egalitarian Case against Brundtland's Sustainability." *GALA*, 14:1 (2005): 40-46. Dank aan B. Gagnon, M. Fleurbaey en P. Savidan voor hun commentaar bij het opstellen van deze tekst.

2. Zie bijvoorbeeld Cl. PONTING. *A Green History Of The World: The Environment and the Collapse of Great Civilizations*. New York: Penguin, 1993; J. DIAMOND. *Collapse: How societies choose to fail or survive*. Viking Books, 2005.

3. Zie S.C. GILFILLAN. "Lead Poisoning and the Fall of Rome." *J. Occup. Med.* 7 (1965): 53-60; L. LESSLER. "Lead and Lead Poisoning from Antiquity to Modern Times." *Ohio J. Sci* 88:3 (1988): 78-84; M.-L. BRÄNNVALL et al. "Four Thousand Years of Atmospheric Lead Pollution in Northern Europe: a Summary from Swedish Lake Sediments" *Journal of Paleolimnology* 25 (2001): 421-435.

4. Voor een goed boek over duurzame ontwikkeling: J.-P. MARÉCHAL en B. QUENAULT, redactie. *Le développement durable: Une perspective pour le XXIe siècle*. Rennes: PUR, 2005.
5. G.H. BRUNDTLAND et al. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987 (vertaling door Veerle Achten).
6. Dit punt wordt besproken in A. GOSSERIES. *Penser la justice entre les generations*. Parijs: Aubier, 2004, pp. 18-22.
7. Voor een korte bespreking van de hypothese van de laatste: A. GOSSERIES. "L'éthique environnementale aujourd'hui." *Revue philosophique de Louvain* 96:3 (1998): 401-405.
8. E. BURKE. *Réflexions sur la révolution de France, suivi d'un choix de textes de Burke sur la révolution*. Parijs: Hachette, 2004, "Pluriel Histoire" §165 (vertaling door Veerle Achten).
9. Zie de grondwet van Pennsylvania, art. 1 §27.
10. JOHN LOCKE. *Two Treatises of Government and a Letter Concerning Toleration*. New Haven/Londen: Yale University Press, 1690 (herdruk 2003), Eerste Traktaat §88.
11. Zie ook de Japanse grondwet van 1978, art. 97
12. TH. JEFFERSON. *Letter to James Madison* (6 sept. 1789), beschikbaar op <http://odur.let.rug.nl/~usa/P/tj3/writings/brf/jefl81.htm> (vertaling door Veerle Achten).
13. J. JAURÈS. *Etudes socialistes*. Parijs: P. Ollendorf, 1902, beschikbaar op <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k886633>.
14. In het Frans worden hier de termen *épargne* en *désépargne* gebruikt, in het Engels de termen *savings* en *dis-savings*.
15. Voor enkele hiermee verbonden aspecten: A. GOSSERIES. "De la nécessité de distinguer protection de l'environnement, conservation de la nature et conservation de la biodiversité: L'exemple de l'introduction d'une sous-espèce non-européenne d'espèce protégée." *Revue juridique de l'environnement* 22:2 (1997): 220-227.
16. Voor deze drie onderwerpen, zie respectievelijk: A. GOSSERIES. "Egalitarisme cosmopolite et effet de serre." *Les séminaires de l'IDDRI* 14 (2006): 18-23; A. GOSSERIES. *Penser la justice entre les generations*, pp. 241-265; A. GOSSERIES. "Radiological Protection and Intergenerational Justice." In *Ethics and Radiological Protection*, redactie door G. EGGERMONT en B. FELTZ, 184-187. Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant, 2008.
17. Zie A. GOSSERIES. "Historical Emissions and Free Riding." *Ethical Perspectives* 11:1 (2004): 36-60.
18. B. BARRY. "Justice as Reciprocity." In IDEM. *Liberty and Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1989, p. 211-241; zie ook A. DE SHALIT. *Why Posterity Matters: Environmental Policies and Future Generations*. London: Routledge, 1995, pp. 96-99; A. GOSSERIES. "Dette générationnelle et conceptions de la réciprocité." In *Finances publiques et redistribution sociale*, redactie door R. PELLELET, 367-391. Parijs: Economica, 2006.
19. Zie K.A. WADE-BENZONI. "A Golden Rule Over Time: Reciprocity in Intergenerational Allocation Decisions." *Academy of Management Journal* 45:5 (2002): 1011-1028.
20. A. GOSSERIES. *Penser la justice entre les generations*, hoofdstuk 2.
21. Zie A. GOSSERIES. "Dette générationnelle et conceptions de la réciprocité".
22. D. GAUTHIER. *Morals by agreement*. Oxford: Clarendon Press, 1986, hoofdstukken IX – 6.
23. Zie J. HEATH. "Intergenerational Cooperation and Distributive Justice." *Canadian J. of Phil.* 27:3 (1997): 361-376; G. ARRHENIUS. "Mutual Advantage Contractarianism and Future Generations." *Theoria* LXV:1 (1999).
24. Gauthier geeft zijn eigen antwoord op de vraag in deel 6.3 van hoofdstuk IX. Zie D. GAUTHIER. *O.c.*, pp. 302-305.
25. In de intergenerationale context: *Ibid.*, p. 305.

26. T. COWEN en D. PARFIT. "Against the Social Discount Rate." In *Justice between Age Groups and Generations*, redactie door P. LASLETT en J. FISHKIN, 144-161. New Haven/London: Yale University Press, 1992; D. BIRNBACHER. "Can discounting be justified?" *International Journal of Sustainable Development* 6:1 (2003): 42-53.
27. URL: http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm.
28. Zie P. VALLENTYNE en H. STEINER, redactie. *Left Libertarianism and its Critics: The Contemporary Debate*. New York: Palgrave, 2000.
29. J. LOCKE. *Le second traité du gouvernement*. Parijs: Vrin (1690) 1994, §27 (vertaling J.-F. SPITZ, met de medewerking van Chr. LAZZERI); zie bijvoorbeeld J. WALDRON. "Enough And As Good Left For Others" *Philosophical Quarterly* 29 (1979): 319-328.
30. ARNESON. *O.c.*, p. 53 (vertaling door Veerle Achten).
31. Over lockeaanse theorieën van intergenerationeel rechtvaardigheid: R. ELLIOT. "Future Generations, Locke's Proviso and Libertarian Justice." *Journal of Applied Philosophy* 3 (1986): 217 e.v.; R. ARNESON. "Lockean Self-Ownership: Towards a Demolition." *Political Studies* 39 (1991): 52-53; H. STEINER. *An Essay on Rights*. Oxford: Blackwell, 1994, pp. 268-273; C. WOLF. "Contemporary Property Rights, Lockean Provisos and the Interests of Future Generations." *Ethics* 105 (1995): 791 e.v.
32. Deze verbeterde formulering heb ik te danken aan P. VALLENTYNE.
33. Dit illustreert trouwens dat de kwestie van historische uitstoot niet alleen transgenerationele rechtvaardigheidsvragen oproept maar ook vragen van intergenerationele rechtvaardigheid in de strikte zin. Over de eerste dimensie: A. GOSSERIES. "Historical Emissions and Free Riding."
34. J. RAWLS. *Théorie de la Justice*. Paris: Seuil, 1999, vooral §44.
35. Voor een volledige uitwerking van dit punt: F. GASPART en A. GOSSERIES. "Are Generational Savings Unjust?" *Politics, Philosophy & Economics* 6:2 (2007): 193-217.
36. Voor meer gedetailleerde uitwerkingen: A. GOSSERIES. *Penser la justice entre les generations*, hoofdstuk 4; F. GASPART en A. GOSSERIES. *O.c.* Een van de te overwegen hypothesen is die waarin alle leden van een generatie – die minst bedeedden inbegrepen – zouden kiezen voor generationeel sparen.
37. Zie F. GASPART en A. GOSSERIES. *O.c.*
38. Zie A. GOSSERIES. *Penser la justice entre les generations*, pp. 224-225.
39. P.-Y. BONIN. "Neutralité libérale et croissance économique." *Dialogue* 36 (1997): 683-703.
40. Over keuze versus omstandigheid: R. DWORKIN. *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge/London: Harvard University Press, 2000.
41. G.H. BRUNDTLAND et al. *O.c.*, p. 53 (vertaling door Axel Gosseries en Veerle Achten).
42. H. DALY. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press, 1996, p. 36 (vertaling door Veerle Achten).